

Мамалуй О. О.,
кандидат юридичних наук, суддя
Верховного Суду України

ФІНАНСОВО-ПРАВОВА НОРМА ЯК ПЕРВИННИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

FINANCE AND LEGAL RULE AS A PRIMARY ELEMENT OF FINANCE LAW SYSTEM

У статті досліджено фінансово-правову норму як первинний елемент системи фінансового права. Для цього визначено змістовне наповнення таких категорій, як «норма права» та «норма фінансового права». Автор доходить висновку, що норма фінансового права являє собою первинний елемент системи фінансового права. Являючись первинною «цеглиною» у формуванні всього нормативного масиву, за посередництвом якого відбувається регламентація фінансових відносин, фінансово-правова норма є першою ланкою у системі фінансово права.

Ключові слова: фінансове право, фінансово-правова норма, категорія, норма фінансового права.

В статье исследована финансово-правовая норма как первичный элемент системы финансового права. Для этого определены содержательное наполнение таких категорий, как «норма права» и «норма финансового права». Автор приходит к выводу, что норма финансового права представляет собой первичный элемент системы финансового права. Являясь первичной «кирпичом» в формировании всего нормативного массива, посредством которого происходит регламентация финансовых отношений, финансово-правовая норма является первым звеном в системе финансово права.

Ключевые слова: финансовое право, финансово-правовая норма, категория, норма финансового права.

The article examines the financial legal norm as the primary element of the financial law system. For this purpose, the content content of such categories as "norm of law" and "norm of financial law" is determined. The author concludes that the norm of financial law is a primary element of the financial law system. Being the primary "brick" in the formation of the entire regulatory array, through which the regulation of financial relations is taking place, the financial and legal norm is the first link in the system of financial law.

Key words: financial law, financial-legal norm, category, norm of financial law.

Загальноприйнятим є підхід, відповідно до якого найважливіші сфери суспільного життя мають отримувати належну нормативну регламентацію. Такого роду регламентація суспільних відносин забезпечується за посередництвом закріплення загальнообов'язкових правил поведінки, визначення прав та обов'язків учасників суспільних відносин, формалізації порядку реалізації відповідних елементів правового статусу суб'єктів права. До того ж потрібно наголосити на тому аспекті, що форма закріплення відповідних прав та обов'язків, алгоритмів поведінки учасників суспільних відносин виступає саме норма права.

Така категорія, як норма права має загальнотеоретичне значення для всього права як категорії суспільної реальності. Водночас, враховуючи галузеву (підгалузеву) специфіку, ми можемо здійснювати видовий поділ відповідної родової категорії. Так, найбільш узагальнений поділ полягає у виділенні норм приватного права та норм публічного права. Саме норми публічного права спрямовані на регламентацію відносин, які пов'язані із забезпеченням функціонування суспільної формaciї в рамках організаційних основ державності. Зокрема, одним із різновидів публічних норм є норми фінансового права, які являють собою первинний структурний елемент системи фінансового права. Якщо узагальнити, то можна констатувати, що норми фінансового права мають на меті забезпечення економічних основ функціонування держави.

Перш ніж перейти до розгляду відповідної проблематики, вважаємо за доцільне визначити

змістовне наповнення такої категорії, як «норма права». Ряд науковців, до яких, зокрема, належать О.Ф. Черданцев [25, с. 208], Г.О. Борисов [2, с. 174], Д.А. Керімов [9, с. 87], А.С. Піголкін [17, с. 87], визначають норму права як первинну «клітину» або ж «цеглину» права. Отже, йдеться про первинність норми права, як структурного елемента системи права.

Так, М.В. Цвік та В.Д. Ткаченко характеризують правову норму як первинний структурний елемент права, який встановлюється державою та гарантується нею [7, с. 258]. М.М. Марченко детермінує норму права як основний, первинний складник права, в якому отримують свій вираз основні змістовні ознаки права як суспільного явища [16, с. 213]. Норму права як акт загальнообов'язкового веління держави визначають В.К. Бабаєв [24, с. 369] та О.М. Васильєв [4, с. 163]. Останній, зокрема, акцентує увагу на «владності» норми права, гарантованості її реалізації можливістю застосування державного примусу щодо зобов'язаного учасника суспільних відносин [3, с. 163].

Дефініційні визначення такого поняття, як «норма права» були запропоновані цілим рядом науковців. Так, М.С. Малейн визначає норму права як офіційно визначене державою правило поведінки, дотримання якого забезпечується потенційною можливістю застосування примусу з боку держави [15, с. 13]. М.І. Байтін зазначає, що під нормою права потрібно розуміти первинну частку права, яка може характеризуватися як формально визначений,

загальнообов'язковий припис, який має джерелом свого походження державну волю та, відповідно, охороняється державою, а його завданням є регламентація суспільних відносин [1, с. 29].

Д.О. Сумський детермінует норму права як санкціоновані або ж встановлені державою правила поведінки, в рамках яких отримують свою чітку формалізацію права та обов'язки учасників суспільних відносин, реалізація яких гарантується державним примусом [22, с. 22]. М.В. Цвік визначає норму права як обов'язкове до виконання, обумовлене суспільними реаліями, спрямоване на регулювання наявних у суспільстві відносин правило поведінки, що встановлюється або ж схвалюється державою. Як зазнає автор, у своїй реалізації закріплена в нормі права правило поведінки забезпечується свідомістю його виконавців, виховним впливом та організаційними заходами держави, а у разі їх недостатності реалізація такого правила поведінки може спиратися на заходи державного примусу [7, с. 279].

Л.І. Заморська надає визначення нормі права як особливому різновиду соціально-обумовлених правил, які мають загальний характер та встановлюються, санкціонуються чи визнаються уповноваженими на це органами держави або ж в іншому передбаченому нею алгоритмі. На думку вченої, ці правила спрямовані забезпечити регулювання суспільних відносин в інтересах відповідного соціуму та отримують свій безпосередній вираз в межах формалізованих приписів, передбачають потенційну можливість застосування заходів примусового характеру, в тому числі й за посередництвом застосування щодо їх порушників заходів юридичної відповідальності [8, с. 310].

М.М. Марченко визначає норму права як обов'язкове до застосування та реалізації правило суспільної поведінки, що знаходить свій безпосередній вираз в межах формалізованих приписів, контроль за дотриманням якого здійснює держава, а у разі порушення його вимог, відповідно, застосовує щодо особи порушника заходи державного примусу [16, с. 213].

В.О. Котюк зазначає, що норма права – це загальнообов'язкове, офіційне, формально визначене правило поведінки, що санкціонується або ж встановлюється державою, отримує від неї охорону від порушень його змістовних вимог та має своїм безпосереднім спрямуванням забезпечити належну регламентацію найважливіших суспільних відносин за посередництвом закріплення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів права [10, с. 45].

О.Ф. Скакун детермінует норму права як сформульоване в рамках конкретного суспільства обов'язкове до слідування правило поведінки, що характеризує справедливу міру рівності та свободи в соціумі, яке у своїй реалізації спирається на авторитет державної влади [21, с. 278]. В.К. Бабаєв надає лаконічну дефініцію норми права та визначає відповідну категорію як владне веління, що має форму державно-владного розпорядження та має своїм спрямуванням забезпечити регламентацію суспільних відносин [24, с. 369]. Ж.Д. Держиєв зазначає, що норма права являє собою загальнообов'язкове,

формалізоване, вольове правило поведінки, що має своїм спрямуванням забезпечити належну регламентацію суспільних відносин за посередництвом надання її учасникам суб'єктивних прав та покладення на них ряду юридичних обов'язків [24, с. 149].

С.С. Алексеев визначає норму права як формалізоване загальнообов'язкове правило поведінки, що детермінується та забезпечується у своїй реалізації суспільством та державою, отримує своє безпосереднє закріплення та публікується в офіційних державно-владних актах та має своїм спрямуванням забезпечення послідовної регламентації суспільних відносин [23, с. 280].

Аналізуючи зазначені визначення, можна дійти висновку про їх відносну тотожність, проте із акцентуванням на окремих змістовних аспектах досліджуваного поняття. У зв'язку з цим ми можемо синтезувати наступну дефініцію норми права: норма права – це загальнообов'язкове до слідування, формалізоване в рамках офіційних державно-владних актів правило поведінки, в межах якого отримують своє закріплення схвалені суспільством або ж державою права та обов'язки учасників суспільних відносин та, відповідно, алгоритми реалізації останньої, які гарантується потенційною можливістю застосування з боку держави заходів державного примусу щодо порушників таких правил.

У свою чергу галузевообумовленою специфікою вирізняється така категорія, як «норма фінансового права». Так, Г.В. Россіхіна визначає фінансово-правову норму як різновид соціальної норми, що регламентує суспільні відносини у фінансово-правовій сфері за посередництвом наділення учасників відповідних відносин комплексом прав та обов'язків, реалізація яких має своїм спрямуванням забезпечити послідовну акумуляцію, розподіл та використання централізованих та децентралізованих публічних коштів, які надходять до відповідних бюджетів [19]. Л.В. Вакарюк визначає норму фінансового права як первинний структурний елемент всієї галузі фінансового права, за допомогою якого відбувається регламентація фінансових відносин [3, с. 77].

С.І. Лучковська говорить, що під нормою фінансового права потрібно розуміти формалізоване, загальнообов'язкове правило поведінки, яке встановлюється уповноваженими на це публічно-владними інституціями задля регламентації суспільних відносин у сфері акумуляції, розподілу та подальшого використання коштів централізованих та децентралізованих публічних фондів та забезпечується у своїй реалізації державним примусом [14]. У такому разі важливо відзначити той аспект, що суспільні відносини у фінансово-правовій сфері можуть послідовно розвиватися без перманентної реалізації заходів державного примусу, спираючись на самосвідомість зобов'язаних учасників відповідних відносин.

Державний примус є радше гарантійним механізмом, що має потенційну можливість до застосування з боку уповноважених публічно-владних інституцій. Тобто мова йде про те, що застосування «сили» з боку контролюючих органів не може визначатися

як головний інструмент забезпечення фінансової дисципліни. Без належного рівня правосвідомості громадян навряд чи можливо забезпечити належні умови для функціонування стабільної фінансової системи, навіть за умови застосування конкретних заходів державного примусу.

М.П. Кучерявенко визначає норму фінансового права як визначене державою та гарантоване її примусовою силою соціально-обумовлене правило поведінки, що адресується учасникам фінансових відносин, які виникають та отримують свій розвиток в процесі діяльності із мобілізації, розподілу та, відповідно, витрачання централізованих та децентралізованих публічних фондів коштів. Як зазначає вчений, в рамках фінансово-правової норми отримують свою безпосередню фіксацію права та обов'язки учасників фінансових відносин, а саме правило поведінки, що виступає змістовою основою відповідних норм, має імперативний характер [12].

Нормі фінансового права в силу її галузевої специфіки властива низка іманентних рис, які характеризують фінансово-правову норму як регулятора фінансових відносин, а саме:

- **імперативність фінансово-правової норми.**

Норма фінансового права регулює публічні за своїм характером суспільні відносини. Метод правового регулювання фінансових відносин – це імперативний метод (метод владного веління). Такого роду стан справ обумовлюється необхідністю забезпечення належного, послідовного та беззаперечного функціонування економічних основ самої державності. Як влучно зауважував Є.А. Ровінський, норма фінансового права регулює відносини, які пов'язані із фінансовою діяльністю конкретної держави, що обумовлює імперативний характер самої норми. Така норма права є категоричною у своїй дії, вона не припускає зміни приписів чи умов їх застосування за посередництвом суб'єктивної ініціативи окремих учасників фінансових відносин [18, с. 112]. В рамках фінансових відносин диспозитивність є недопустимою, а отже, в правовому регулюванні відповідних відносин відсутні норми диспозитивного характеру;

- **системно-обумовлений характер норми фінансово права.**

Норму фінансово права неможливо уявити відособлено від інших фінансово-правових норм. Тільки у єдності своєї регулятивної взаємодії норми фінансового права можуть забезпечити належний розвиток фінансових відносин. Так, Лукашев О.А. зазначає, що норма фінансового права може визначатися як відособлена, відокремлена категорія тільки в контексті наукової абстракції. Такого роду підхід обумовлюється зокрема тим, що норми фінансового права можуть забезпечити регламентації фінансових відносин тільки у єдності свого регулятивного впливу [13]. Без системи норм права впорядкувати відповідну сферу суспільної взаємодії не вбачається за можливе;

- **публічно-правова спрямованість регулятивного впливу норми фінансово права.**

Фінансово-правові норми мають своїм безпосереднім спрямуванням забезпечити регламентацію публічних

відносин. Відповідні відносини мають своїм спрямуванням забезпечити формування, розподіл, перерозподіл, використання публічних коштів. Тобто, такі відносини стосуються забезпечення функціонування фінансових основ існування держави, що безумовно обумовлює їхній публічний характер;

- **динамічний характер фінансово-правової норми.** У цьому разі слід відмітити, що нормі фінансового права є властивою внутрішня динаміка її регулятивного впливу. Так, за загальним правилом, норми фінансового права не можуть характеризуватися як статичні, декларативні нормативні положення. Відповідні нормативні приписи спрямовані на перманентну реалізацію їхнього змістового наповнення, вони виступають «рушійною силою» розвитку фінансових відносин.

Л.В. Вакарюк відзначає, що норма фінансового права має активний характер, що дозволяє говорити про її характеристику як первісного імпульсу в розвитку фінансових відносин [3, с. 74]. Фінансові відносини належать до тієї категорії суспільних відносин, які об'єктивно не можуть розвиватися без їх цілісного та системного обрамлення нормативним регулюванням. До того ж ми повинні чітко усвідомлювати, що норми фінансового права без їх застосування конкретними, об'єктивно наявними учасниками суспільних відносин не отримують свого регулятивного прояву. Водночас вищезазначене твердження жодним чином не применшує динамічну характеристику фінансово-правових норм.

У такому разі потрібно чітко усвідомлювати, що якою б внутрішньою динамікою не була наповнена норма права, без її правозастосування вона залишається свого роду ідеальною моделлю регулятивного впливу на потенційно можливу життєву ситуацію. Так, щодо цього влучно зауважує В.М. Горшенев, який вказує, що норма права в аспекті регламентованих нею суспільних відносин є радше категорією потенційної можливості, а не об'єктивної дійсності [6, с. 128]. Своєю чергою М.В. Сильченко відзначає, що норми права розраховані на якості сталого характеру, в рамках їхніх нормативних приписів сформовано правило поведінки, що й визначає алгоритм реалізації прав та обов'язків конкретних учасників відповідних суспільних відносин [20, с. 63]. Таким чином, ми повинні констатувати, що норма фінансового права створює модель нормативно-вивіреної поведінки учасників фінансових відносин. Для запуску такого регулятивного механізму безумовно потрібні активні дії з боку таких суб'єктів правозастосування.

Специфіка фінансово-правової норми також відображається в меті її регулятивного впливу. Л.В. Воронова послідовно зауважує, що норми фінансового права надають змогу державі спрямовувати публічні кошти саме в тих напрямках, які дозволяють створити умови для безперебійного забезпечення функціонування всіх сфер суспільної діяльності. Як зазначає науковець, норма фінансового права дозволяє органам публічної влади вступити до відповідної категорії суспільних відносин для реалізації публічного

фінансового інтересу [5, с. 314]. Фактично, без належного функціонування системи фінансового права, первинною одиницею якої є саме норма фінансового права, не вбачається за можливе існування самої держави.

Як вже зазначалося, норми фінансового права мають системний та комплексний вплив на впорядкування фінансових відносин. Їхній регламентаційний вплив має деталізований характер, тобто права та обов'язки учасників фінансових відносин та, відповідно, порядок їх реалізації є чітко та вичерпно виписаний (ідеальна модель фінансово-правового регулювання). Водночас М.П. Кучерявенко застерігає від необґрунтованого регламентаційного впливу з боку фінансово-правових норм на всі економічні відносини суцільним порядком. Тобто науковець застерігає від безпідставного правового обрамлення всіх без винятку економічних форм фінансової діяльності [11]. Відповідна позиція є логічною та послідовною, адже, дійсно, не є віправданим формування регулятивних механізмів щодо відносин економічного характеру, які й без цього належним чином функціонують та здатні давати

відповідний результат без їх переформатування в нормативно-визначену форму.

Слід зауважити, що норма фінансового права являє собою первинний елемент системи фінансового права. Будучи первинною «цеглиною» у формуванні всього нормативного масиву, за посередництвом якого відбувається регламентація фінансових відносин, фінансово-правова норма є першою ланкою у системі фінансово права. Так, в системі фінансово права, якщо йти висхідним шляхом, можна послідовно виділити наступні елементи: «норма фінансового права» – «субінститут фінансово права» – «інститут фінансового права» – «підгалузь фінансового права» – «галузь фінансового права».

Первинність норми фінансового права як елемента фінансової системи, її відносна «компактність» з-поміж категоріального апарату системи фінансового права в жодному випадку не применшує її регулятивного значення. Такого роду підхід ґрунтуються насамперед на тому, що у своїй єдності норми фінансового права й створюють увесь нормативний масив регламентації фінансових відносин, послідовно вибудовуючи структуру всієї системи фінансового права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байтин М.И. Система права: к продолжению дискуссии / М. И. Байтин, Д. И. Петров. Государство и право. 2003. No 1. C. 25–33. (с. 29).
2. Борисов Г.А. Теория государства и права: [учебник]. Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. 292 с. (с. 174)
3. Вакарюк Л.В. Системні принципи інститутів фінансового права (з позицій діяльнісного підходу). Науковий вісник Чернівецького ун-ту. 2005. No 273. С. 74–78. (с. 77).
4. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М.: юрид. лит., 1976. 264 с. (с. 163).
5. Воронова Л.К. До дискусійних питань щодо предмета і методу фінансового права. Вісник Акад. правових наук України. 2003. No 2-3. С. 313–324. (314).
6. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М.: юрид. лит., 1972. 258 с. (с. 128).
7. Загальна теорія держави і права: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. 432 с. (с. 258).
8. Заморська Л.І. Генеза формування категорії «правова норма». Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Випуск 61. Одеса: юридична література. 2011. С. 310–315. (с. 310).
9. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М.: Аванта+, 2001. 560 с. (с. 87).
10. Котюк В.О. Теорія права. Курс лекцій: [навч. посібник для юрид. фак-тів вузів]. К.: Вентурі, 1996. 208 с. (с. 45).
11. Кучерявенко М.П. Проблеми узгодженості норм, що регулюють фінансову діяльність. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13294/1/Kucheryenko_137-142.pdf (с. 137).
12. Фінансове право. / за ред. Кучерявенка М.П. Харків. «Право», 2010.
13. Лукашев О.А. Правовая норма як вихідний регулятор фінансової діяльності URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1584/1/Lukashev_2012_3.pdf.
14. Лучковська С.І. Фінансове право. URL: https://pidruchniki.com/1584072021894/pravo/finansove_pravo
15. Малеїн Н.С. Нормы права и нормативность. Государство и право. 1996. No 6. С. 12–19. (с. 13).
16. Марченко М.Н. Понятие и основные признаки права. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах. / отв. ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало, 1998. Т. 2. Теория государства. 622 с. (с. 213).
17. Общая теория права: [учебник для юрид. вузов] / [Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.]; под общ. ред. А.С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1996. 384 с. (с. 87).
18. Ровинский Е.А. Основные вопросы теории советского финансового права. М.: Госюридлитиздат, 1960. 191 с. (с. 112).
19. Россіхіна Г.В. Класифікація фінансово-правових норм. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/2/07.pdf>.
20. Сильченко Н.В. Проблемы предмета правового регулирования. Государство и право. 2004. No 12. С. 61. (с. 63).
21. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: [підручник]. 2-ге вид. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с. (с. 278).
22. Сумський Д.О. Основи держави і права. К., 1999. 565 с. (с. 22).
23. Теория государства и права: [учебник для вузов] / под ред. С.С. Алексеева. М., 2000. 594 с. (с. 280).
24. Теория государства и права: [учебник] / под ред. В.К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. 592 с. (с. 369).
25. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: [учебник для вузов] / А.Ф. Черданцев. М.: Юрайт, 2000. 432 с. (с. 208).